СЕКЦІЯ 3

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ТА ОЗНАК ПРОГНОСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

THEORETICAL ANALYSIS OF APPROACHES AND SIGNS OF FORECASTABILITY OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Стаття присвячена теоретичному аналізу основних підходів до розуміння поняття, структури та компонентного складу прогностичних здібностей особистості. У контексті реформування загальної середньої освіти й затвердження концепції «Нової української школи» серед ключових компетентностей для учнів молодшого шкільного віку відокремлюють вільне володіння державною мовою, математичну, загальнокультурну та екологічну компетентності, підприємливість та інноваційність, економічну компетентність тощо; також наскрізні вміння: критичне й системне мислення, творчість, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми, усе те, що може супроводжувати прогностичну діяльність учнів. У статті відокремлено розгляд прогностичних здібностей з позицій системного та діяльнісного підходів. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що в сучасній психології існують різні уявлення про прогностичні здібності особистості загалом і дитини молодшого шкільного віку зокрема, цей факт зумовлено різним тлумаченням поняття прогностичних здібностей і його ознак, а також теоретичного підходу до його вивчення. Припущення, що активізувати прогностичну пізнавальну діяльність дитини можна за допомогою розвитку прогностичного сприйняття, що відтворює уявлення, альтернативності в навчанні, фантазії, комбінаторності й власне прогнозування дало змогу розробити авторську гіпотетичну модель складових компонентів прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку, що включає гностичний, когнітивний, операційний, емоційний і мотиваційний компоненти. Представлена гіпотетична модель не тільки дає можливість установити показники, що є ознаками прогностичних здібностей дітей молодших класів, а також підібрати психологічний інструментарій для діагностики та перевірити її практичну спроможність у психолого-педагогічному експерименті, що і є наступним завданням емпіричного дослідження.

Ключові слова: прогноз, прогнозування, антиципація, прогностичні здібності особистості, ознаки прогностичних здібностей дитини.

The article is devoted to the theoretical analysis of the main approaches to understanding the concept, structure and component composition of the prognostic abilities of the personality. In the context of reforming general secondary education and approving the concept of the "New Ukrainian School" among the key competencies for primary school students are: fluency in the state language, mathematical, cultural and environmental competences, entrepreneurship and propensity to innovation, economic competence and more. And also – cross-cutting skills: critical and systematic thinking, creativity, initiative, the ability to constructively manage emotions, assess risks, make decisions, solve problems, everything that can accompany the prognostic activity of students. The article separates the consideration of prognostic abilities from the standpoint of systemic and activity approaches. The analysis revealed that in modern psychology there are different ideas about the prognostic abilities of the individual in general and the child of primary school age, in particular, this fact is due to different interpretations of prognostic abilities and its features, as well as a theoretical approach to its study. The assumption that the prognostic cognitive activity of the child can be activated through the development of prognostic perception, reproducing imagination, alternative learning, fantasy, combinatorics, and self-prediction allowed to develop an author's hypothetical model of components of prognostic abilities of primary school children, including, cognitive, operational, emotional and motivational components. The presented hypothetical model not only provides an opportunity to establish indicators that are signs of prognostic abilities of young children, but also to select psychological tools for diagnosis and test its practical ability in psychological and pedagogical experiment which is the next task of this empirical study.

Key words: prognosis, forecasting, anticipation, prognostic abilities of the personality, signs of prognostic abilities of the child.

УДК 373.3:37.042:612.821.3-053.5
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.8>

Бринза І.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри загальної
та диференціальної психології
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Горелова В.О.

аспірант кафедри загальної
та диференціальної психології
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0002-9795-3283

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються докорінні зміни, зокрема реформування системи освіти (Закон України «Про освіту», 2019). Одним із основних напрямів здійснення реформи є реформування загальної середньої

освіти й затвердження концепції «Нової української школи». Згідно із цією концепцією, новий зміст освіти спрямований на формування компетентностей XXI століття (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016). Мається на увазі, що

після закінчення школи учень повинен володіти ключовими компетентностями й наскрізними вміннями, які стануть йому в нагоді протягом усього життя в сучасному світі. Серед ключових компетентностей відокремлюють вільне володіння державною мовою, математичну, загальнокультурну та екологічну компетентності, підприємливість та інноваційність, економічна компетентність тощо; також наскрізні вміння: критичне й системне мислення, творчість, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми.

Зміни, які вже почалися в початковій освіті, є першим рівнем повної загальної середньої освіти. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, метою цього рівня освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей і наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості й допитливості (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Отже, можна констатувати, що для розвитку особистості, її здібностей, компетентностей потрібно приділяти достатньо уваги в сучасній українській школі. З-поміж різних видів здібностей виділяємо саме прогностичні здібності, адже прогнозування є невід'ємним складником будь-якої діяльності людини (ігрової, навчальної, професійної тощо). У контексті Державного стандарту початкової освіти прогностичні здібності є частиною математичної освітньої галузі та передбачають прогнозування результату розв'язання проблемної ситуації з урахуванням власного досвіду, зіставлення одержаного результату з прогнозованим (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Спираючись на висловлювання К. Купера (2000), що «знання структури здібностей означає розуміння того, що являють собою ці здібності» [6, с. 181], у дослідженні для розуміння та висвітлення основних ознак розвитку прогностичних здібностей дитини молодшого шкільного віку ми вважаємо пріоритетним повне розуміння суті прогностичних здібностей особистості загалом і їх компонентного складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення особливостей у прогнозуванні викликає інтерес у представників різних галузей науки – філософії (К. Абульханова-Славська, А. Бауер, П. Гайдено, В. Димніков, В. Ейгорн, Г. Кребер, Л. Осіпова, С. Пирожкова та ін.), соціології (І. Бесужев-Лада, Д. Гвішиані, В. Лисичкін, В. Матвієнко, Г. Наместникова, Є. Четиркін та ін.), менеджменту (М. Алексєєва, Г. Гольдштейн, О. Євмешкіна, М. Мескон, Д. Прасол, А. Чуйкін

та ін.), педагогіки (Б. Гершунський, М. Голубєв, А. Карманчиков, Б. Коопченко, А. Нікітіна та ін.), психології (П. Анохін, Ф. Баррон, Дж. Брунер, А. Брушлінський, В. Вундт, К. Гуревич, В. Давидов, Є. Ісаєв, Ж. Піаже, Я. Пономарьов, І. Фейгенберг, С. Швайко та ін.).

Теоретичний аналіз психологічної літератури засвідчив, що поняття прогнозування є видовим щодо поняття антиципації, яке, відповідно, є родовим. Процеси антиципації та прогнозування розглядали як вітчизняні, так і закордонні вчені, серед яких – А. Алексєєв, Н. Бернштейн, А. Валлон, Д. Ельконін, Л. Занков, В. Іванніков, М. Краєва, Й. Лінгардт, Б. Ломов, А. Люблінська, Л. Любомирський, В. Магкаєв, Н. Менчинська, М. Михалевська, Н. Непомняща, В. Панферов, Л. Переслені, В. Подобед, А. Раєв, Л. Регуш, Г. Рубанов, В. Русалов, О. Сергієнко, Є. Сурков, Н. Чернікова, Т. Чмут, Л. Чупров, М. Шардаков та ін.

Перед тим, як перейти до аналізу робіт прогностичних здібностей дітей, необхідно уточнити основні напрями та підходи в дослідженні цього феномена серед дорослих.

Постановка завдання. Мета емпіричного дослідження – дослідити підходи й ознаки прогностичних здібностей особистості, зокрема дитини молодшого шкільного віку, урахувавши сучасні вимоги до її розвитку; надати власну гіпотетичну модель прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наукової літератури дав можливість провести аналіз зазначеної проблеми з позиції двох основних підходів – системного та діяльнісного.

Згідно з позицією системного підходу, проблему прогнозування розглядає М. Краєва (1999). Досліджуючи прогностичні здібності в професійному розвитку особистості, вона класифікувала прогностичні здібності на загальні й водночас професійні утворення особистості. Як системні утворення прогностичні здібності, за думкою М. Краєвої (1999), «проходять у своєму розвитку три рівні: I рівень – прогноз на підставі ставлення, переживання; II рівень – прогноз на підставі пізнання; III – прогноз зворотного зв'язку, регуляції діяльності» [4 с. 87]. У ході експериментального дослідження М. Краєва (1999) виділила емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти прогностичних здібностей і виявила дворівневий їх характер. Перший (базовий, загальний) субрівень відображає загальну здатність до прогнозування; другий (професійний) субрівень розкриває емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти як професійно значимі вміння, котрі визначають якість процесу прогнозування [4, с. 93].

Д. Прасол (2009) у дисертаційному дослідженні щодо успішності прогностичної діяль-

ності керівника навчального закладу визначає наявність певних індивідуальних властивостей особистості, які умовно об'єднанні в чотири компоненти:

1) гностичний компонент – наявність знань у керівника про прогностичну діяльність (її сутність і значення для успішності управління);

2) мотиваційний компонент – визнання керівником значущості прогностичної діяльності й бажання її ефективно реалізовувати, а також орієнтація на здобуття інформації щодо прогностичної діяльності;

3) операційний компонент – наявність у керівника прогностичних умінь і навичок (стратегія прогнозування, планування, стратегія прийняття рішень, стиль управління);

4) особистісний компонент – лабільність і креативність мислення, аналітико-синтетичний тип мислення, інтернальний локус контролю, висока самооцінка, мотивація до успіху, емпатійні здібності, рефлексивні здібності.

За висновками автора, психологічна готовність особистості до прогностичної діяльності є однією з найважливіших властивостей сучасного керівника-професіонала, яка забезпечує вибір оптимальної стратегії, визначення основних соціальних і психологічних проблем майбутнього, розпізнання тих чи інших тенденцій у розвитку керованої організації [11, с. 4].

Н. Мельнік (2011) при досліджуванні антиципації професійної діяльності в рамках фахової підготовки студентів у вищих освітніх закладах установила чотири блоки прогностичної компетентності студентів (здібності до антиципації): результативний, процесуальний, фасилітаційний та організаційний. Дослідниця стверджує, що в процесі формування антиципаційних здібностей у результативному блоці фахової підготовки мають розкриватися об'єднані ознаки, риси професійної ідентичності, її змістово-функціональний складник саме в часовій перспективі. У процесуальному блоці має розвиватися гармонізація й послідовність часової перспективи, розкривається особистісне ставлення людини до життєвого часу. Наступний, фасилітаційний, блок складається із системи заходів, спрямованих на розвиток антиципації в студентів, які пов'язані з поступовим і поетапним розвитком цілепокладання в професійній діяльності, моделювання власних можливостей і перспектив та обмежень у професії та кар'єрі, побудови професійних альтернатив, майбутнього образу професійного «Я». Останній етап, який полягає в організаційному, методичному та психологічному супроводі майбутніх фахівців, покликаний забезпечити формування статусу досягнутої (або вираженої, сформованої) професійної ідентичності. Від антиципації залежить розвиток соціального, особистісного та професійного статусів студентів [8, с. 6].

Представники діяльнісного підходу розглядають прогнозування як один із видів людської діяльності.

Так, Л. Рєгуш (2003) у роботі стверджує, що «знання про майбутнє становлять «основний продукт» пізнавальної прогностичної діяльності, а її мета – отримання прогнозу» [14, с. 28]. Учена виділяє такі ознаки, що становлять сутність прогнозу як пізнавальної психічної діяльності.

По-перше, прогнозування розуміється як «процес дослідження», «аналіз», «сторона пізнавальної діяльності», тобто як пізнавальна діяльність людини. По-друге, прогнозування сприймається як пізнавальна діяльність, яка призводить до знання майбутнього при певних умовах. До останніх належать: а) створення підстав прогнозування; перетворення підстав і співвідношення їх із конкретними даними щодо об'єкта, який прогнозується (облік поточної інформації, умов прояву закономірностей тощо); б) форма отримання знань про майбутнє («поняття», «образ», «припущення», «дедукція висловів» тощо). По-третє, прогнозування визначається як прогностична діяльність, результат якої має специфіку: відображення майбутнього з урахуванням імовірності його настання й різної часової перспективи. За метою побудови прогнозу виділяють прогнозування пошукове, при цьому в прогнозу описується новий (майбутній) стан об'єкта, і нормативне, при якому прогнозується процес досягання заданого кінцевого стану [14, с. 17].

Отже, суттєвими ознаками прогнозування є пізнавальна діяльність; знання про минуле; перетворення знань; результат діяльності – прогноз, тобто знання, що відображає специфіку майбутнього, яке має імовірнісний характер.

Окрім цього, Л. Рєгуш (2003), розглядаючи поняття прогнозування, стверджує, що «психологічне відображення поряд із властивостями активності, динамічності, правильності володіє властивостями випередження, інакше кажучи, психічне відображення – випереджальне відображення. Випереджальне відображення існує в різних формах: передчуття, передбачення, провіщення, завбачення, прогнозування тощо. Найбільш загальним поняттям, що охоплює всі форми прояву випереджального відображення, є поняття «антиципація»» [14, с. 11].

Б. Ломов і Є. Сурков (1980) поняття «антиципація» розглядають як здатність діяти та приймати ті чи інші рішення з відповідним часово-просторовим випередженням щодо майбутніх подій, що очікуються.

Залежно від типу завдань, що вирішуються в процесі діяльності, виділяються п'ять рівнів антиципації, які, по суті, характеризують рівні організації психічного відображення людини: сенсомоторний, перцептивний, уявленнєвий,

мовно-розумовий, субсенсорний. При цьому в кожному процесі антиципації названі рівні беруть участь, взаємодіючи один із одним, становлячи функціональну систему. Специфіка їх інтеграції залежить від конкретного завдання, мети діяльності, що спрямовує випереджальний пошук [7, с. 5].

Спеціаліст у галузі соціального прогнозування І. Бестужев-Лада (1982) прогнозування тлумачить як одну з форм антиципації та визначає його як спеціальне наукове дослідження, предметом якого є перспективи розвитку явища. На відміну від інших форм випереджального відображення, прогнозування має цілеспрямований характер, при цьому свідомо ставиться мета отримання прогнозу, досліджуються чи підбираються підстави для його побудови, іноді визначається форма, у якій має бути отриманий прогноз. Це можуть бути прогностичний умовивід, образ майбутнього у вигляді моделі, план майбутнього, гіпотеза тощо [1].

Для порівняння понять розглянемо визначення, що надано в Енциклопедії освіти. Прогнозування – це розробка прогнозів, тобто ймовірних суджень щодо стану функціонування об'єкта в найближчому й віддаленому майбутньому [5, с. 716].

На наш погляд, ці два визначення тотожні між собою, адже мають на меті побудову прогнозу розвитку для наукового явища чи об'єкта в майбутньому.

У Психологічному словнику (2007) сам термін «прогноз» являє собою науково обґрунтоване й аргументоване ймовірне судження про стан, розвиток певних явищ, процесів у найближчому або віддаленому майбутньому на основі спеціальних наукових досліджень [13, с. 223].

А. Філіпенко (2004) розглядає прогнозування з іншої точки зору, указуючи на внутрішні процеси особистості, і розуміє його як сукупність засобів і прийомів мислення, що дають змогу на основі аналізу ретроспективних, екзогенних (зовнішніх) та ендегенних (внутрішніх) даних, а також їх змін у певному періоді часу вивести судження певної достовірності стосовно майбутнього розвитку об'єкта [15].

У працях В. Шадріков (1997) також дотримується діяльнісного підходу та як властивості мислення, що характеризують процес прогнозування й забезпечують продуктивність розумової діяльності, виділяє такі рівні:

- гнучкість розумових процесів, пов'язану зі зміною аспектів розгляду предметів, явищ, їх властивостей і відношень, з умінням передбачити та змінити намічений шлях вирішення завдання;

- темп розвитку розумових процесів, який визначається мінімальним числом вправ,

необхідних для узагальнення принципу вирішення;

- швидкість – швидкість протікання розумових процесів;

- самостійність – уміння побачити та поставити нове питання, а потім вирішити його своїми силами;

- економічність мислення, що визначається числом логічних ходів (розміркувань), за допомогою яких засвоюється нова закономірність;

- широта розуму – уміння охопити широке коло питань у різних галузях знання та практики;

- глибина – уміння вникати в сутність проблеми, розкривати причини явищ, передбачати наслідки;

- послідовність думки – уміння дотримуватися чіткого логічного порядку в розгляді того чи іншого питання;

- критичність – властивість мислення, що дає змогу здійснювати сувору оцінку результатів розумової діяльності, знаходити в них сильні та слабкі сторони, доказувати істинність положень, що висуваються [16, с. 222].

Разом із тим В. Шадріков (1997) відмічає, що більшість так званих якостей розуму належить не стільки до характеристик продуктивності власне розумової діяльності, скільки до властивостей особистості більш високого рівня, що зумовлюють продуктивність пізнавальної діяльності й діяльність людини загалом [16, с. 224].

Як що перейти до аналізу досліджень із проблеми прогнозування, які проводилися з дітьми, то передусім необхідно звернути увагу на результати Л. Переслені (1976). У дослідженнях вона займалася питанням розкриття особливостей прогнозування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з позиції діяльнісного підходу. Ученою з'ясовано, що будь-яка пізнавальна діяльність включає в себе прогноз того, що може відбутися, і підготовку суб'єкта до майбутніх подій. Прояв здібності до прогнозування в розумовій діяльності характеризує рівень сформованості процесів регуляції мнестичних і розумових операцій, тобто прогностична діяльність тісно пов'язана з протіканням пізнавальних процесів. У результаті цього ефективного прогнозування є елементом регуляції діяльності, поведінки і загалом бере участь у процесах адаптації особистості до зміни навколишніх умов [10].

У дисертаційному дослідженні А. Присяжна (1995) розглядає прогнозування дітей середнього шкільного віку з погляду пізнавальної діяльності. Авторка виділяє такі компоненти: 1) здатність школярів логічно організовувати наукову інформацію в процесі засвоєння (компонент прогностичне сприйняття); 2) відтво-

рювати і трансформувати новий матеріал у процесі первинного закріплення (компонент відтворююча уява); 3) вибирати варіант завдання залежно від власних індивідуальних схильностей та особливостей пізнавальної діяльності, а також планувати діяльність у ході закріплення матеріалу (компонент альтернативність); 4) виконувати творчі завдання, які дають можливість ефективно закріплювати матеріал і дають школяру перспективне бачення об'єкта (компонент фантазія); 5) комбінувати знання й уміння по різних темах у ході їх застосування, творчі та логічні види діяльності (компонент комбінаторності); 6) прогнозувати знання й уміння на наукових основах (компонент власне прогнозування) [12, с. 10].

Отже, стає зрозумілим, що активізувати прогностичну пізнавальну діяльність дитини можна за допомогою розвитку прогностичного сприйняття, що відтворює уявлення, альтернативності в навчанні, фантазії, комбінаторності й, власне, прогнозування.

Незважаючи на достатню кількість робіт із цієї проблеми, узагальненої концепції прогностичних здібностей і її структури, яка б відповідала сучасним вимогам розвитку особистості, сьогодні поки що не встановлено. У більшості згадані вчені не мають спільної думки щодо суті й узагальненого конструкту прогностичних здібностей особистості, так як по-різному тлумачать це психологічне явище й намагаються виділити різні його ознаки та складники.

Акумулюючи два представлені підходи й інформацію, що розкриває ознаки та компоненти прогнозування дітей дошкільного, молодшого й середнього шкільного віку, пропонуємо власну гіпотетичну модель прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку, яка представлена на схемі 1.

Гіпотетична модель складається з таких компонентів:

- гностичного (наявність знань у дітей прогностичних здібностей, їх сутність і значення для успішної діяльності);
- когнітивного (рівень розвитку пізнавальних психічних процесів: уваги, пам'яті, мислення);
- операційного (уміння прогнозувати результат розв'язання різноманітних навчальних завдань з урахуванням власного досвіду, моделювати навчальні процеси й ситуації, розробляти стратегії (плани) дій щодо успішного їх розв'язання);
- емоційного (задоволення від навчання й опанування новими знаннями, уміннями та навичками);
- мотиваційного (інтерес і прагнення до нових знань, бажання навчатися прогнозування та вдосконалювати й розвивати свої знання, уміння та навички).

Представлена гіпотетична модель дає можливість установити показники, що є ознаками прогностичних здібностей дітей молодших класів, підібрати психологічний інструментарій для діагностики та перевірити її практичну спроможність у психолого-педагогічному експерименті, що і є наступним завданням цього емпіричного дослідження.

Висновки з проведеного дослідження. З'ясовано, що в сучасній психології існують різні уявлення про прогностичні здібності особистості загалом і дитини молодшого шкільного віку зокрема. Це зумовлено різним тлумаченням поняття прогностичних здібностей і теоретичного підходу до його вивчення. Відокремлюють системний і діяльнісний підходи в дослідженні прогностичних здібностей особистості.

Під поняттям «прогностичні здібності» частіше розуміють здатність індивіда передба-

Рис. 1. Структурні компоненти моделі прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку

чати подальший розвиток тих чи інших явищ, як природно-фізичних, так і суспільно-людських, професійно-діяльнісних та інших, на основі гранично малого обсягу інформації про зовнішні й внутрішні фактори цих явищ. Крім цього, саме прогнозування розглядають як загальну, так і як спеціальну здатність, що розвивається й виявляється в діяльності індивіда.

Виявлено, що прогнозування як форма випереджального відображення дійсності включена у сферу антиципаційних процесів, що охоплюють широке коло проявів функцій психіки людини. Прояви антиципації простежуються за такими основними функціями: когнітивною, регулятивною, мотиваційною та комунікативною.

Розроблена авторська гіпотетична модель складових компонентів прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку, що включає гностичний, когнітивний, операційний, емоційний і мотиваційний компоненти. Кількісно-якісне поєднання цих компонентів може забезпечувати успішність процесу та результату прогнозування дитини.

Подальший напрям дослідження прогностичних здібностей дітей молодшого шкільного віку спрямовано на емпіричну перевірку моделі структурних компонентів прогностичних здібностей і розробку на її основі програми розвитку та корекції прогностичних здібностей дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бестужев-Лада И.В. Прогнозирование как особая категория подхода к проблемам будущего. Москва : Просвещение, 1970.
2. Державний стандарт початкової освіти. *Електронний ресурс Верховної Ради України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.
3. Про освіту : Закон України. *Електронний ресурс Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/stru>.
4. Краева М.Ю. Динамика прогностических способностей у студентов-психологов в образовательном процессе вуза : дисс. ... канд. психол. наук / Астраханский государственный технический университет. Астрахань, 1999.
5. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; В.Г. Кремень (ред.)*. Київ : Юрінком Інтер, 2008.
6. Купер К. Индивидуальные различия. Москва : Аспект Пресс, 2000.
7. Ломов Б.Ф., Сурков Е.Н. Антиципация в структуре деятельности. Москва : Наука, 1980.
8. Мельник Н.Ю. Антиципация студентами гуманитарных специальностей своей профессиональной идентичности : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Институт психологии ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Київ.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. *Електронний ресурс Верховної Ради України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
10. Переслени Л.И. (1974). Особенности вероятностного прогнозирования у детей в норме и патологии. *Вопросы психологии*. 1974. № 2. 115–123.
11. Прасол Д.В. Психологічні засади підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до прогностичної діяльності : автореф. дис. ... докт. психол. наук / Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти». Київ, 2009.
12. Присяжная А.Ф. Активизация прогностической познавательной деятельности учащихся среднего школьного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Челябинский государственный университет. Челябинск, 1995.
13. Психологічний словник / Н.А. Побірченко (ред.), В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова (авт.-уклад.). Київ : Науковий світ, 2007.
14. Регуш Л.А. (2003). Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. Санкт-Петербург : Речь, 2003.
15. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень: конспект лекцій. Київ : Академвидавництво, 2004.
16. Шадриков В.Д. Способности человека. Москва : Институт практической психологии : Воронеж : НПО «МОДЕК», 1997.